

Elita i diskriminirani između pozitivizma i dijalektike: potreba za promjenom obrazovanja

Ivan Hromatko

ivan.hromatko@gmail.com

Renato Matić

*Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
rmatić@hrstud.hr*

SAŽETAK Tijekom povijesti, diskriminacija *drugosti* pokazuje se kao neumoljiva konstanta čovječanstva, što je vidljivo i iz činjenice da diskriminacija *drugosti* ustraje čak i onda kada do političke i svjetonazorske moći dolazi netko tko je sve do tog prijelaznog trenutka diskriminiran. Upravo je ta pojava tema ovog rada, prijelaz diskriminiranih na položaje moći i kontinuitet diskriminacijskih praksi. Naime, iako su ti pojedinci i grupe nekoć i sami bili diskriminirani, dolaskom na vlast nastavljaju provedbu diskriminacije. Nepregledan je broj razloga za takvo cirkularno kretanje, ali moguće je izdvojiti bitan momenat koji ujedinjuje sve izraze diskriminacije, a riječ je o zanemarivanju dijalektičkog kritičkog mišljenja u korist pozitivističkog poimanja stvarnosti, kojega je moguće djelotvorno osporiti promjenama u obrazovnoj politici i izvedbi nastave. Diskriminacija se održava i preživljava u uvjetima socijalizacijskog procesa, točnije kroz formalno obrazovanje koje potiče na pozitivističko i redukcionističko poimanje stvarnosti i *drugosti*, a taj se začarani krug može prekinuti samo uvođenjem načela dijalektike i kritičkog mišljenja u obrazovanje.

Ključne riječi: kritička misao, dijalektika, pozitivizam, diskriminacija, elita, interkultuirizam, obrazovanje.

Primljeno: rujan 2009.

Pribvačeno: veljača 2010.

1. Uvod

Pripremajući se za analizu bilo koje društvene stvarnosti savjestan znanstvenik može, bez bojazni za svoj znanstveni kredibilitet, pretpostaviti postojanje onih

Copyright © 2009 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research in Zagreb
Sva prava pridržana – All rights reserved

društvenih pojava i procesa koje je moguće definirati kao sveprisutne i konstantne. Univerzalnost društvene podjele prema načelu bogatstva, moći i ugleda, britanski slikar i književnik William Blake u (Erdman, 1995.:45) jednostavno opisuje u “*Auricles of Innocence*”:

Every night and every morn
Some to misery are born,
Every morn and every night
Some are born to sweet delight.

Some are born to sweet delight,
Some are born to endless night.

Drugim riječima, koju god paralelu i meridijan izabrao, znanstvenik može, čak i prije početka znanstvene analize, predvidjeti unutar društvenu podjelu na kategorije nediskriminiranih i diskriminiranih. Na osnovi te podjele, dalje može sugerirati da će u konkretnom društvu naići na zadovoljne pojedince koji će svoju i općenitu društvenu stvarnost s vrha opisivati kao pozitivnu, ali i na nezadovoljnike koji će društvo, svoju situaciju i budućnost na društvenom dnu slikati tamnim bojama.

Povijesno iskustvo govori kako su se upravo postojanjem nezadovoljnika u društvu koristili kritičari postojećeg – bilo kao opravdanjem svoje kritike, bilo kao izvorom nade u mogućnost društvene promjene. Ciceronova *učiteljica života* također tumači da su neki od tih kritičara u svojoj kritici bili uspješni, odnosno da su pokrenuli mase nezadovoljnika i, češće silom nego milom, promijenili društvo i odnose u njemu. No, ne treba zanemariti i još jednu zanimljivu konstantu: promjena društvenih odnosa moći stvara i situaciju u kojoj su se dotad ugnjetavane, marginalizirane i diskriminirane grupe počele, prigrabivši vlast, ugnjetavački ponašati prema drug(ačij)im grupama i pojedincima¹.

Analiza ovog fenomena zahtijeva odgovor na pitanje: zašto čak i oni koji su prošli iskustvo trpljenja diskriminacije, dolaskom do moći, počinju diskriminirati? Jedan od odgovora moguće je ponuditi hipotezom da dolazak na položaje moći zrcali prijelaz iz (za potrebu promjene pretpostavljenog) dijalektičkog mišljenja u pozitivistički princip promišljanja društvene stvarnosti – pri čemu pozitivistički princip perpetuira i opravdava diskriminacijske prakse, a na te promjene nisu imune ni novopozicionirane nekad diskriminirane grupe ili pojedinci². Preuzimanjem društvenih poluga moći diskriminirane osobe i grupe, razvijaju ili tek nastavljaju dis-

¹ Takva promjena nije ograničena samo na promjene u političkom svjetonazoru već je prisutna u svim sferama ljudskog života i stvaralaštva.

² Kako smatra Kymlicka: “Marginalizacija žena, homoseksualaca i lezbijski, te invalida siječe etničke i nacionalne granice – može se naći kod većinskih kultura i u homogenim nacionalnim državama kao i kod nacionalnih manjina i etničkih skupina – i protiv njih se treba boriti na svim tim mjestima (Kymlicka, 2003.:31)

kriminaciju i stigmatizaciju *drugih*, iako su na svojoj koži osjetili socijalne i osobne posljedice takve prakse te bi, po logici stvari, trebali biti puno osjetljiviji, sućutniji, pa i borci protiv svake diskriminacije.

Ovdje neće biti naglasak na posljedicama, u nekim društvenim relacijama, gotovo opipljive mržnje prema *drugome*, koliko na edukacijskim obrascima, koji posljeduju stigmatizacijom i diskriminacijskim praksama. Preuzimanjem poluga vlasti, posebno ali ne samo i nužno kada je riječ o društvenoj promjeni koja se ostvaruje primjenom oružanog nasilja, prepoznaje se svojevrsno produženo vrijeme fizičkog nasilja uglavnom svakome tko se na bilo koji način može povezati sa starim režimom ili se naprosto nađe na putu novom, poslije čega slijedi relativno dugotrajno stanje koje više ne karakterizira toliko fizičko nasilje koliko napor da se *one druge* socijalno isključi. Taj se trud prvenstveno očituje u edukaciji idućih generacija ili, bolje rečeno, indoktrinaciji, te se na duge staze, diskriminacija i stigmatizacija *drugih* ne hrani nekakvom urođenom, vječitom mržnjom i željom za osvetom već tradicijom: edukacijski modeliranim stavom da je očekivano i normalno ako se želi osvojiti ili zadržati pozicija moći isključiti iz konkurencije druge, a za legitimaciju može poslužiti pronalazak *drugosti* kod tih drugih. S obzirom da sam izbor teme pretpostavlja volju za doprinosom promjeni na bolje, ostaje pitanje kako promijeniti takvo stanje? Pokušat će se pokazati kako današnji model edukacije predstavlja izvor nasilja i diskriminacije, te *gorivo za perpetuum mobile* diskriminacijskih praksi, a osnovna teza glasi da samo promjena u smjernicama edukacije prema razvoju kritičke misli i u smjeru inkluzije marginaliziranih osoba i skupina, ima potrebni potencijal kako bi se trajno prekinulo s praksom institucionalno suportirane diskriminacije.

2. Zainteresirane strane

Prije analize fenomena *prijelaza*, potrebno je definirati strane koje u njemu sudjeluju, tj. zainteresirane strane. Služeci se stupnjem dostupnosti društvene moći kao početnom točkom, hipotetsko je društvo podijeljeno na tri idealtipske grupe: elitu i njezine stjegonoše, normalne i diskriminirane. Potom slijedi podjela prema stavu koji članovi grupe imaju prema svom položaju u društvu i općoj društvenoj stvarnosti, u kombinaciji s utjecajem mehanizama socijalne kontrole; što generira još jednu skupinu *stjegonoše diskriminiranih*. Na kraju je idealtipskim grupama pripisan svjetonazor i njegov filozofski ekvivalent načina mišljenja, te je moguće izložiti konačnu podjelu:

Tablica 1.
Zainteresirane strane

GRUPA	STUPANJ DRUŠTVENE MOĆI	STAV PREMA SVOM POLOŽAJU + UTJECAJ SOCIJALNE KONTROLE	NAČIN MIŠLJENJA
Stjegonoše elite	Visok	Izrazito pozitivan, gotovo nedodirljivi za mehanizme socijalne kontrole	Pozitivizam
Normalni	Prosječan	Pozitivan i ojačan strahom od reakcije mehanizama socijalne kontrole	Pozitivizam
Diskriminirani	Nizak	Negativan i potisnut mehanizmima socijalne kontrole	Dijalektika – kritička misao u nastajanju
Stjegonoše diskriminiranih		Izrazito negativan, spremni i na sankcije kako bi promijenili svoj položaj	Dijalektika – kritička misao

Na vrhu i dnu tablice nalaze se *stjegonoše* koji su direktno suprotstavljeni u borbi za društvenu moć. Između njih, nalaze se grupe koje za stjegonoše predstavljaju “fizičku snagu”, tj. nalaze se pojedinci i grupe koje stjegonoše, sa obje strane, koriste kako bi opravdali svoje zahtjeve ili postigli ciljeve. Činjenicu da u svakom društvu ima najviše onih koji spadaju u grupu *normalnih*, stjegonoše elite koriste kao opravdanje za oglašavanje na zahtjeve diskriminirane manjine. S druge strane, stjegonoše diskriminiranih naglašavaju da je grupa diskriminiranih u društvu veća nego što stjegonoše elite prikazuju, te zahtijevaju promjene. Kao što je povijest pokazala, u slučaju otvorenog sukoba i jedni i drugi koriste članove tih srednjih grupa kao “topovsko meso” za obranu svog položaja i društvenih odnosa ili za njihovu promjenu.

Prema tome, *stjegonoše elite* su svi oni koji posjeduju relativno veliku količinu društvene moći (preko i) zbog koje dominiraju i upravljaju svim sferama društvenog života i ljudskog stvaralaštava – od politike, ekonomije, umjetnosti, znanosti, filozofije... S druge strane, *stjegonoše diskriminiranih* su oni koji, unatoč svom nezavidnom položaju i opasnosti od snošenja socijalnih sankcija, ustraju u svojim zahtjevima za drugačijim (i pravednijim) društvom. Između tih grupa nalaze se svi oni *normalni* koji zauzimaju srednji društveni status, posjeduju prosječnu količinu društvene moći te (često) diskriminiraju *druge*, tj. sve one koji se, prema dominantnom svjetonazoru, nalaze ispod njih na društvenoj ljestvici, a to je grupa *diskriminiranih* koji, u suštini, nisu zadovoljni svojim društvenim položajem, ali najčešće ne dižu glas zbog straha od socijalnih sankcija, apatije, manjka edukacije ili samopouzdanja.

Nalazeći se na samom vrhu društva, *stjegonoše elite* gotovo religijski vjeruju u postojeći poredak koji im je donio toliko dobroga, iako se često ne pridržavaju normi tog istog poretka³. Nasuprot njima, *stjegonoše diskriminiranih* gotovo religijski vjeruju u mogućnost društvene promjene koju se trude ostvariti. Filozofski ekvivalenti tj. načini mišljenja tim svjetonazorskim orijentacijama nazvani su *Pozitivizam*, pri čemu veliko P označava slijepu vjeru u postojeći poredak koja ne preza niti od beskrupulozne oružane obrane poretka; i *Dijalektikom* u kojoj veliko D označava fanatičnu željom za promjenom društva. Zbog takvog stanja uma obje strane su, tijekom povijesti, bile spremne koristiti ekstremna sredstva kako bi postigle svoje ciljeve: očuvanje ili promjenu poretka.

Između njih se nalaze *normalni* koji vjeruju u pozitivizam koji strukturira društvene odnose i svakodnevni život, tj. nudi smisao, osjećaj sigurnosti, pravednosti i ispravnosti postojećem društvu u kojem oni zauzimaju ni odličan, ni loš položaj: položaj zlatne sredine. Ispod njih je grupa *diskriminiranih* koji žele promjenu, ali se, zbog raznoraznih razloga, ne bore za nju, već čekaju akciju stjegonoša iz svojih redova. Ili, prema teoriji mrvica, čekaju da pokloni-mrvice padnu sa stola elite (Bruckner, 2004.).

Nakon što smo definirali zainteresirane strane, prelazimo na analizu prijelaza iz skupine diskriminiranih do elitne skupine, tj. od položaja stjegonoše diskriminiranih do položaja stjegonoša elite. Taj je prijelaz dvosmjernan: dok se novi stjegonoše elite uspinju, stari zauzimaju diskriminirani položaj. Kao što ćemo pokazati, u tom se prijelazu može uočiti i svjetonazorski prijelaz iz dijalektike u pozitivizam, preko kojeg se može uočiti i potreba za zaokretom u obrazovnoj politici.

3. Analiza prijelaza

Hipoteza da se perpetuaciju stigmatizacije (sada rezervirane za *druge*), koja se pokazala kao povijesna konstanta i u situaciji u kojoj (dotad) diskriminirana grupa dolazi na položaje moći, može objasniti analizom prelaska iz dijalektičkog u pozitivistički princip prosuđivanja društvene stvarnosti. Analizom ta dva filozofska pristupa objasniti ćemo zašto promjena u društvenim odnosima moći ne dovodi do smanjenja diskriminacije već samo do skretanja njezinog fokusa, čak i onda kada na vlast dolazi diskriminirana grupa.

³ Pascal Bruckner je to stanje opisao riječima kontroverznog redatelja Michaela Moorea: "Kapitalisti uopće ne vjeruju u kapitalizam. Vjeruju u socijalizam za bogate. Žele biti sigurni da će se vlada brinuti samo o njima i da to ostali neće primjetiti." (Bruckner, 2004.:11). Prilike u Hrvatskoj (i u svijetu) nam zorno pokazuju da su članovi elite najčešće iznad zakona i socijalnih sankcija. Ne platiti porez, napraviti prometni prekršaj, uzrokovati propast poduzeća i gubitke posla, aljkavo raditi ili drogirati se za prosječnog građanina povlači ozbiljne sankcije a, za iste postupke, mnogi iz elite ne snose nikakve sankcije. Dapače, često su nagrađeni za takvo ponašanje.

3.1. Stjegonoše elite i pozitivna filozofija društva Augustea Comtea

Auguste Comte u svojoj društvenoj teoriji glorificira neovisnost, pa i onih društvenih činjenica koje su izvor svega objektivnog i relevantnog znanja o društvu, ne priznajući metafizička objašnjenja, priznaje samo ono osjetilima dostupno i mjerljivo. Čovjek je sposoban samo uočiti činjenice i njihove odnose, tj. zakone (Mill, 2005.). Prema tome, činjenice imaju nezavisan karakter kojeg čovjek može samo registrirati i prihvatiti. No, za Comtea, pozitivizam predstavlja i kraj povijesti: dolaskom pozitivizma na svjetonazorsku vlast čovječanstvo je izašlo na najbolji put: put progresa i empirije, a taj je put neupitan i ne smije ga se uzurpirati na bilo koji način. Dakle, društvene se činjenice mogu mijenjati, ali samo u okviru njihovog prirodnog razvoja.

Stavljen u kontekst društvenih odnosa moći, pozitivizam je filozofija *statusa quo* koja zastupa stajalište da je postojeće društveno uređenje optimalno (pa i ultimativno), te da nema potrebe za ikakvim promjenama. Očito je kojem od društvenih slojeva takvo stajalište odgovara: najviše stjegonošama elite⁴, ali i svima koji nisu na udaru diskriminacije. Za njih je društvena činjenica da su oni posjednici raznih oblika društvene moći, da tako treba i ostati, te da je postojeći poredak prirodan. Njihov visoki društveni status je normalan, pravedan i poželjan. Društveni zakoni su objektivna nužnost dirigirana prema notama zakona prirode, a revolucija nezadovoljnika je nepotrebna i kontraproduktivna.

Paradoksalno, i sam je pozitivizam, u svojim začecima, bio revolucionarna sila slična dijalektičkoj negaciji postojećeg (Marcuse, 1987.). I uspješna, pri tome. Naime, sve do jačanja prosvjetiteljstva i razvoja pozitivizma, društvom je dominirao teološki svjetonazor – od univerzuma do svakodnevnog života, sve se promatralo kroz teološku prizmu. Tomu su se suprotstavili prosvjetiteljstvo i pozitivizam, ustrajavši na autonomiji racionalnog i postojanju ovozemaljskih zakona koji, umjesto Božje ruke, uvjetuju i organiziraju činjenice ovoga svijeta (uključujući i društvene). Inzistiranjem na činjenicama, s vremenom i u povoljnoj društvenoj i intelektualnoj klimi, prosvjetiteljstvo i pozitivizam su prevladali⁵ i dogodio se svjetonazorski zaokret: od teologije prema znanstvenosti; od Boga prema racionalnoj i mjerljivoj činjenici, od ideje prema brojci. Stoga je ta revolucija bila dublja od puke promjene političkog vrha. Ona je dovela, šireći se edukacijom, do promjena u dubokim strukturama svijesti pojedinaca. Odnosno, za objašnjenje

⁴ Što pokazuje i primjer Pruske monarhije koja je, u pokušaju da smanji utjecaj Hegelove filozofije, sponzorirala pozitivnu filozofiju države Friedricha Juliusa Stahla koji se zalagao za ustavnu državu, ali u monarhiji: kralj mora vladati državom onako kako Bog vlada svemir, a podanici trebaju cijeniti autoritet umjesto Uma, poslušnost umjesto slobode i dužnost umjesto prava (Marcuse, 1987.).

⁵ Thomas Luckman smatra da je "pobjeda" prosvjetiteljstva i pozitivizma nad religijom, očitovana u jačanju sekularizma, i dan danas upitna. On smatra da je religija antropološka značajka ljudi i, kao takva, ne jenjava nego mijenja oblik i količinu društvene moći, tj. postala je "nevidljiva religija" s manje kontrole nad društvenim institucijama (Knoblauch, 2004.).

svijeta i društva čovjek se više nije toliko koristio teološkom terminologijom već umom i činjenicama. Sada racionalni čovjek i čovječanstvo imaju legitimno pravo postavljati pitanja i, što je važnije, samostalno odgovarati na njih. No, umjesto nastavka kritičkog mišljenja, pozitivizam je, preuzevši svjetonazorski "tron", proglasio svoju neupitnost i nezamjenjivost (iako je do njega došao kritikom neupitnosti teologije)⁶. Sada je u društvu sve na svome mjestu i samo ga treba pustiti da se prirodno razvija. Ukratko, napustio se revolucionarizam i prigrlio evolucionizam (Marcuse, 1987.).

Navedeni primjer svjetonazorske promjene ocrtava hipotezu prema kojoj diskriminirane osobe⁷ dolaskom na položaj elite napuštaju dijalektičku prizmu i prihvaćaju pozitivističku (kojom legitimiraju novonastalo stanje i društvene odnose). Obrnuto se događa onima koji su iz kategorije normalnih (ili elite) prešli u kategoriju diskriminiranih: oni, umjesto pozitivizmu, sada teže dijalektici, promjeni i priznatosti jer ih se prema novim odnosima moći percipira kao nebitne ili kao uzurpatore. Prijelaz iz "đavolje varke" pozitivizma i potrebu onemoćale elite za dijalektikom opisao je Stefan George u "Antikristu" (Jakovina, 2009.)

Vi radosno kličete đavoljoj varci,
Od ranijeg obilja kopne ostaci
Al tek pred kraj čutite nuždu.
Tad plazite jezik, al' suha su vrela
K'o bezglava stoka, dok se pale sela

Drugim riječima, dojučerašnjoj eliti koja se našla na socijalnom dnu svjetonazorski je bliža i prihvatljivija dijalektika. Dijalektika kojoj su, dok su imali moć, kontrirali pozitivizmom. Dijalektika koju su nazivali "negativnom filozofijom", želeći naglasiti njezinu opasnost za postojeći poredak i, stoga, nepoželjnost (Marcuse, 1987.). Već naziv "negativna filozofija" govori nam da je dijalektika svjetonazorski princip svih *drugosti*, svih onih "negativnih" u društvu koje je sada potrebno definirati.

3.2. Stjegonoše diskriminiranih i dijalektika

Dijalektiku se u literaturi različito definira i pojašnjava, a možda najjednostavniji opis dijalektike nudi pjesma "San Diego serenade" Toma Waitsa:

⁶ Horkheimer i Adorno navode sličan zaokret (ili razočarenje) koji se dogodio prosvjetiteljstvu. Ono je, kao mišljenje koje se uvijek kreće prema napretku, težilo osloboditi čovjeka od mita i Boga te postaviti razum u centar pažnje, a završilo je samo novom formom podjarmljivanja čovjeka: racionalnome, mjerljivome, automatskome, tehnološkome. To, prema njima, prosvjetiteljstvo čini prevarom masa (Horkheimer, Adorno, 1989.).

⁷ U ovom slučaju mislioci i zastupnici prosvjetiteljstva i pozitivizma koje se u teološkim svjetonazorom omeđenom društvu odbacivalo kao heretike te diskriminiralo i stigmatiziralo.

I never saw the morning til I stayed up all night
I never saw the sunshine til you turned out the light
I never saw my hometown until I stayed away too long
I never heard the melody, until I needed a song.

I never saw the white line, til I was leaving you behind
I never knew I needed you til I was caught up in a bind
I never spoke i love you til I cursed you in vain,
I never felt my heartstrings until I nearly went insane.

I never saw the east coast til I move to the west
I never saw the moonlight until it shone off your breast
I never saw your heart til someone tried to steal,
Tried to steal it away
I never saw your tears until they rolled down your face.

Drugim riječima, autor ljubav i situacije u kojima se našao nije razumio dok ih nije izgubio, odnosno dok nije osjetio (i samim time uzeo u obzir) njihovu suprotnost – što je i pojednostavljeni princip Hegelove dijalektike. Naime, za dijalektiku potpuno je realna samo cjelina (Russell, 2000.), pa dijalektika u društvenoj teoriji teži, pomoću neprekidne kritičke analize postojećeg i bez izbjegavanja suprotnog, neshvaćenog i nepoželjnog, otkriti apsolutnu istinu i postizanje mogućeg društva. S druge strane, pozitivizam teži registrirati i izmjeriti postojeće društvene činjenice kako bi stvorio temelj za umirenje kognitivnog straha od nepredvidivosti i nesigurnosti društva, odnosa u njemu i društvene okoline. Zbog takve orijentacije pozitivizma često se kaže da on nudi statičku sliku društva.

Za razliku od pozitivizma, dijalektika nudi dinamičku sliku koja je “u isti mah i metoda spoznavanja i zakon stvarnosti” i okarakterizirana je vječitim kritičkim kretanjem koje je Vladimir Filipović opisao:

Tročlanost kretanja (teza, antiteza i sinteza; odnosno teza, negacija teze i negacija negacije) predstavlja one oblike povezanosti pojmova u kojima se sva raznolikost mišljenja prepleće u jedinstvo u kome svaka teza imade opravdanje, odnosno svoju nužnost u općoj dijalektici misli. A sve se one kreću u zakonitosti pojmova. Svaki pojam ima svoju vlastitu suprotnost, svoju negaciju, pa je prema tome u sebi jednostran i zato traži svoj suprotni pol, svoj suprotni antitetični pojam. No te se obje suprotnosti očituju kao momenti trećega pojma, pojma jedne više sinteze, koja u sebi involvira ove dvije niže suprotnosti. A ta je sinteza opet jednostrani pojam koji teži k svojoj negaciji i preko nje k jednoj još višoj sintezi i tako dalje u vječitoj i imanentnoj pokretности i razvoju prema sve višoj općenitosti koja na koncu traži svoju suprotnost u ostvarenju – konkretne pojedinačne određenosti (Filipović, 1962.:103).

Daleko od toga da dijalektika ne priznaje činjenice, ona ih samo drugačije shvaća, tj. ne gleda na njih kao na samodostatne, nezavisne entitete već ih vidi "kao stupnjeve jednog jedinstvenog procesa... u kojemu su subjekt i predmet tako povezani da se istina može odrediti samo unutar totaliteta subjekt-objekt", a "činjenice otjelovljuju i spoznavaoca i činitelja... tako da predmeti u samom svom ustrojstvu "sadrže" subjektivitet" (Marcuse, 1987.:8).

U kontekstu društvene stvarnosti i diskriminacijskih praksi u njoj, to znači da se ne može za objašnjenje društvenih odnosa uzeti u obzir samo stajalište moćnih i/ili normalne većine već se mora uzeti u obzir i stajalište marginalizirane manjine diskriminiranih. Društvo je cjelina sastavljena i od pozitivnih i od negativnih elemenata koji ne mogu postojati, biti uočeni niti biti pravilno shvaćeni bez svog opozita. Ta dijalektička analogija istinitosti kroz suprotnost nije ograničena samo na čovjeka, društvo i društvene činjenice nego se proteže sve do *Apsolutne istine* ili *Bitka* koji, iako je jedini potpuno realan ili istinit (zato jer u sebi ne nosi nijednu oznaku), zapravo ima svoju suprotnost – *Ništa* – s kojom je i identičan (Filipović, 1962.). Pa, ako nam pozitivizam prikazuje postojeći društveni poredak kao *Bitak*, a želju za promjenom tog poretka kao *Ništa*, dijalektika nam govori da *Bitak* bez *Ništa* ne postoji te da ga mora uvažiti, kako bi istinski postojao. Današnju praksu prema kojoj se *Bitak* (elita i normalni dio društva) odnosi prema *Ništa* (diskriminiranoj i stigmatiziranoj manjini) opisao je George Klein:

Faust last word before he drinks the poisoned wine, the very first word in Gounod's operatic version of the legend, is Rien! (Nothing!). It is a word that recurs every day in billions of versions... It lives and dies with young drug addicts; it is shrieked to deaf ears by the outcasts; it is concealed, camouflaged, and distorted beyond recognition by those who have "succeeded" (Klein, 1992.:4).

Očito, za prestanak diskriminacije potrebno je takvu praksu promijeniti, tj. potrebno je saslušati i drugu stranu. Odnosno, oni koji se nalaze u pozitivnom dijelu društva trebaju priznati i uzeti u obzir i one koji su u negativnom dijelu, tj. diskriminirane osobe. Čuti glas onih koji viču: "*Rien!*". Jer, upravo je priznanje ono što diskriminirani traže od normalnih⁸, i upravo je priznanje ono što im normalni ne daju – zbog pozitivističkog gledanja na društvenu stvarnost sazdanu od "nepobitnih" činjenica. Činjenica koje im nalažu da je normalno diskriminirati sve one koji odstupaju od grupno ili društveno poželjnog.

Prema tome, osobe s društvenog dna teže postati ravnopravni subjekti u pozitivističkome svijetu u kojem su samo (nebitni) objekti diskriminacije. Diskriminirane osobe, nalazeći se u nezavidnom položaju i svakodnevno promatrajući nagrade koje uživaju oni koje društvo prihvaća, nužno trebaju nadu u mogućnost boljeg.

⁸ Najčešći problem s kojim se suočavaju stigmatizirane osobe jest prihvaćanje od strane normalnih (Goffman, 1974.).

Nadu da i oni mogu uživati te nagrade, iako su drugačiji od većine. Prevedemo li tu težnju na jezik filozofije, nazvati ćemo je dijalektičkom težnjom. Ili, kako kaže Marcuse “dijalektička logika je kritička logika: ona otkriva načine i sadržaje mišljenja koji prelaze okvire kodificiranih shema upotrebe i vrednovanja” (Marcuse, 1987.:12). Prema tome, upravo je dijalektička logika ona koja zrcali težnju diskriminiranih osoba da budu priznati – jer to priznanje implicira prelazak postojećih shema prema kojima ih se (ne) vrednuje.

Naravno, nisu sve stigmatizirane osobe tako optimistične, mnogi od njih se izoliraju ili padaju u depresiju iz koje se teško ili nikad ne izvuku. Također, druga ih strana (u velikoj većini) u tome ni ne ohrabruje, već prakticira internaliziranu društvenu činjenicu koja bi se u svijesti mogla oglasiti ovako: “Ti ne radiš, ne vjeruješ, ne izgledaš ili se ne ponašaš kao mi i, stoga, nemaš nikakva prava, osim možda pravo da donekle trpimo tvoju blizinu”. No, među stigmatiziranim osobama uvijek postoje i *stjegonoše*: uporne osobe koje su tijekom povijesti dovele do društvenih i/ili svjetonazorskih promjena, tj. osobe koje su promijenile način na koji ih društvo promatra. Mnoštvo je takvih individualnih primjera, no ovaj se rad usmjerava onima u kojima se povijesna tendencija diskriminacije nastavila, čak i onda kad su na položaje moći došle diskriminirane osobe. Slijede neki od tih primjera.

4. Stjegonoše perpetuacije diskriminacije

Cjelokupna povijest čovječanstva prepuna je situacija u kojima su povijesni akteri, do nekog trenutka stigmatizirani i diskriminirani, došli na vlast i počeli diskriminirati *one druge*. Taj je fenomen moguće objasniti svjetonazorskim zaokretom: dolaskom na položaje moći te su osobe zamijenile dijalektički svjetonazor pozitivističkim. Kao što smo prije rekli, prijelaz iz *teza-antiteza=sinteza* svjetonazora dijalektike u redukcionistički *teza* svjetonazor pozitivizma vidljiv je u svim sferama javnog i privatnog ljudskog života i stvaralaštva.

Primjerice legenda o Arhimedu, kojemu je život oduzeo rimski vojnik nakon osvajanja grčke kolonije Sirakuze 264 g. pr. Kr. (Lisičar, 1971.). Prema legendi, genijalni Arhimed toliko je bio zaokupljen poslom da nije niti primijetio da je grad pao te da mu je prišao rimski vojnik. Prije nego ga je ubio, pridobio je Arhimedovu pažnju tako što mu je nogom razbio krugove koje je Arhimed crtao u pijesku, nakon čega je izrekao poznati citat: “Ne dirajte mi krugove!”. Taj čin ubojstva genija možemo pripisati vojničkom opijenosti pobjedom i željom za osvetom, ali ako znamo da je u to doba odnos rimske kulture i latinskog jezika naspram grčke kulture i jezika bio odnos diskriminiranih i elite (u to doba, latinski jezik je jezik siromašnih, tj. diskriminiranih, a grčki koriste ugledni građani Rima) možemo u njemu uočiti i svjetonazorski zaokret. Odnosno, umjesto napredovanja učenjem od drugih (*teza+antiteza=sinteza*) na scenu nastupa pozitivistički stav (*teza*): Rim i latinski jezik uzimaju primat, određuju pravila i mijenjaju postojeća. Rim više ne uči od helenskog svijeta, sada oni trebaju učiti od Rima.

Uz legende koje znanstvenik može vidjeti kao indikativne, ali ih ne može i bezrezervno priznati, svjetonazorski prijelaz je vidljiv i u općim kretanjima društvenih institucija iz kojih možemo iščitati da je dijalektički svjetonazor blizak svima onima obespravljenima. Možda najplastičniji primjer daje generalizirani pregled razvoja kršćanstva. U vremenu dok kršćanska vjera još nije bila institucionalizirana, malobrojni su sljedbenici vjerovali u dijalektičku mogućnost priznanja i proširenja njihove vjere. Težili su, kao i sve stigmatizirane i diskriminirane osobe, priznanju *drugosti*, sebe i svoje vjere – priznanju dijalektičke *negacije* postojećeg politeizma. Već sama činjenica da su pioniri kršćanstva bili spremni prihvatiti drugu vjeru, pokazuje nam da su te osobe morale gajiti dijalektičko mišljenje: kritički su promatrali postojeću vjeru i aktivno tražili alternativu. No, nakon što je institucija crkve ojačala i postala dominantna, to se promijenilo. Dijalektičko promišljanje zamijenjeno je pozitivističkom ekskluzivnošću. Kršćanstvo prema mišljenju nekih vjerskih službenika postaje *jedina ispravna* vjera, društvena (i Božja) činjenica i svi oni koji to ne prihvaćaju bit će prokleti. Dok je imala gotovo neograničenu moć, crkva je od takvog stava rijetko dobrovoljno odstupala – što znači da je zaboravila da je i sama donedavno trpila religijsku diskriminaciju. Ipak, novije vrijeme (otkako je crkva izgubila dio svog autoriteta) svjedoči ponovni zaokret prema dijalektičkom svjetonazoru unutar crkve. Crkva sada traži intenzivniju uključenost u tokove stvari, novo priznanje, čuje se mišljenje kako su Crkva i vjernici danas stigmatizirani kao zaostali i retrogradni, te se očekuje promjena takvog mišljenja: suživot crkve i znanosti je moguć, crkva i vjera mogu zajednički biti relevantan faktor boljitka društvene stvarnosti, diskriminaciju vjernika moguće je preokrenuti itd. Dijalektički je svjetonazor ponovno postao poželjniji od pozitivističkog priznanja “društvenih činjenica” (npr. sekularizacijskih tendencija tj. značajnog gubitka pristupnosti i utjecaja u društvu).

Primjere svjetonazorskog zaokreta od dijalektike ka pozitivizmu možemo pronaći i u riječima poznatih znanstvenika i političara. Primjer “znanstvenika” mogao bi biti eugeničar Harry Laughlin koji se cijeli radni vijek trudio klasificirati osobe koje su nepoželjne u američkom društvu i koje, stoga, treba sterilizirati. Pa je tako sastavio ovu klasifikaciju:

1. Slaboumni, 2. Ludi, 3. Kriminalni (delikventni i oni na putu da to postanu), 4. Epileptičari, 5. Nekontrahirani (uključujući i ovisnike o drogama), 6. Bolesni (uključujući tuberkulozne, sifilitične, leprozne, i druge s kroničnim zaraznim bolestima), 7. Slijepi (uključujući one s vrlo ograničenim vidom), 8. Gluhe (uključujući one s vrlo slabim sluhom); 9. Deformirane (uključujući sakate); 10. Ovisne (uključujući djecu iz domaćinstava, neradnike, skitnice i prosjake) (Polšek, 2004.:164).

Posebno je zanimljiva točka 4. jer je i sam Laughlin patio od epilepsije, pa je za pretpostaviti da ne bi zagovarao sterilizaciju samog sebe, pogotovo kada znamo da se cijeli život trudio imati djecu (Polšek, 2004.). Ipak, radeći kao priznati znanstvenik toga doba, s pozicije elite i moći, zatražio je sterilizaciju osoba koje pate

od istog poremećaja kao i on⁹. Slijedeći primjer je Theodore Roosevelt, jedan od najcjenjenijih predsjednika SAD-a, koji je izjavio s predsjedničkog položaja:

Inferiorni dijelovi populacije postaju sve snažniji. [...] Jednoga ćemo dana shvatiti da je glavna, neizbježna dužnost dobrih građana prave vrste da za sobom u svijetu ostave svoju krv. Moralni je imperativ za žene visokoga položaja da ostanu kod kuće i radaju (barem četvero djece). [...] Očito je da ako želimo poboljšati naše buduće rasne kvalitete, onda moramo favorizirati plodnost vrjednijih vrsta i spriječiti plodnost nevrijednih (Polšek, 2004.:155).

Spomenuti je predsjednik SAD-a patio je od dječje paralize koja ga je prikovala za invalidska kolica i koju je pokušavao sakriti cijeloga života, te je i sam bio, ako se prihvati rječnik eugenike, inferiorni član populacije. No, unatoč stigmatizirajućoj bolesti, postao je predsjednikom SAD-a. Za takav pothvat, koji je i dan danas, na žalost, gotovo nevjerojatan, bila je potrebna dijalektička vjera u takvu mogućnost: mogućnost da osoba sa fizičkom stigmom postane predsjednikom i to u doba najveće ekonomske krize. No, unatoč tom nadljudskom naporu i unatoč tome što je osobno osjetio posljedice diskriminacije i stigmatizacije, i on je, došavši na vlast, prigrlio pozitivistički stav prema tadašnjem (diskriminatornom) društvenom stanju i promovirao diskriminaciju *drugih*¹⁰, uključujući i one kojima je sam pripadao.

Zanimljiv je i primjer bivšeg hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana koji, iako s iskustvom političkog disidenta, s pozicije moći u zagrebačkoj zračnoj luci Pleso izjavljuje (Markas, 2008.):

(U Hrvatskoj op.a.) smo u njoj stvorili takav demokratski poredak da je Hrvatska jedina zemlja u Europi, od bivših socijalističkih zemalja u kojoj komunisti nisu na vlasti ili se pak ne vraćaju na vlast, kao što to čine u mnogim drugim zemljama. I nećemo dopustiti ostacima jugo-komunističkog sustava niti jugo-srpskog stanja kakvo smo bili zatekli u Hrvatskoj, uspostavom hrvatske slobode i demokracije. Nećemo dopustiti da nam sve to skupa dovedu u pitanje. Nećemo dopustiti tim jugo-komunističkim ostacima, ali ni onim političkim diletantima, bezglavim smušenjacima koji ne vide o čemu se zapravo radi danas u Hrvatskoj i u svijetu sa kojekakvim regionalnim planovima. Nećemo dopustiti onima koji se vežu i sa crnim vragom protiv hrvatske slobode

⁹ Njegovi zahtjevi nisu bili zanemareni: zakonski je uvedena prisilna sterilizacija i u Kaliforniji se do 1929. godine steriliziralo 62.255 ljudi, a tijekom 1930-ih oko 20.000 ljudi godišnje (Polšek, 2004.).

¹⁰ Inferiorni dijelovi populacije nisu bili samo pripadnici drugih rasa nego i Slaveni, Talijani, Grci, Portugalci i ini imigranti iz Europe koji nisu bili sjevernjaci – što je verbalizirao i Charles Woodruff: “Sasvim je jasno da ljudska bića iz sjeverozapadne Europe predstavljaju naše najbolje građane, pa je normalno da ih moramo očuvati” (Polšek, 2004.:153)

de i hrvatske nezavisnosti. Ne samo sa crnim nego i zelenim i žutim vragovima. Nećemo dopustiti onima koji se povezuju sa svim protivnicima hrvatske samostalnosti. Ne samo povezuju nego im se nude. Ne samo da im se nude nego im se prodaju za Judine škude, kao što se i sami hvale da dobivaju dotacije iz svih centara svijeta.

Ta izjava pokazuje pozitivistički svjetonazor koji ne priznaje *drugost* ili ju smatra samo smetnjom. Također, ako ovu izjavu stavimo u kontekst i usporedimo ju sa biografijom Franje Tuđmana, lako je uočiti da je on tijekom političkog života prošao put od pozitivizma do dijalektike i nazad do pozitivizma. Naime, Tuđmanova biografija govori da je dobar dio života bio general u Jugoslaviji, komunist i utjecajni funkcioner (pozitivistički um) te da je kasnije vjerovao u promjene, djelovao u njihovom smjeru, i doživio njihovo ostvarenje (dijalektički um), dok navedena izjava zrcali puni zaokret i povratak pozitivizmu potaknut, naravno, dolaskom na vlast. Dakle, od stjegonoše elite u komunizmu, preko stjegonoše diskriminiranih da bi ponovno, dolaskom na vlast, postao stjegonoša elite koji gotovo fanatično želi obraniti postojeće (za njega) povoljne društvene i političke odnose moći.

Navedeni primjeri uključuju povijesne ličnosti, legende ili su općeniti, ali takvi svjetonazorski preokreti od dijalektike ka pozitivizmu nisu rezervirani samo za "velike", već ih možemo prepoznati i u promjenama u životu "malog", nepoznatog pojedinca. Primjerice u promjeni stava mladih ljudi kada postanu roditelji. Jednom kada im djeca porastu, postanu teenageri i počnu eksperimentirati i istraživati mogućnosti, velika većina roditelja će skrivati od djece informacije o tome da su i sami u tim godinama eksperimentirali, istraživali, radili ilegalne radnje ili možda koristili ilegalne opojne supstance. Najveći broj njih će djetetu prikazivati sebe idealizirano: kao da su oduvijek bili radišni, zaposleni, polazili rano spavati ili da se nisu nikad napili, probali drogu ili se potukli. Drugim riječima, svoju su dijalektičku prošlost pogrešaka, kritičkog istraživanja mogućnosti i alternativnih putova ostvarenja osobnosti zamijenili pozitivističkom težnjom za pridržavanjem postojećih društvenih činjenica, uloga, normi, vrijednosti i odnosa moći.

Svi navedeni primjeri prikazuju svjetonazorski prijelaz iz dijalektike u pozitivizam – prijelaz koji se uči edukacijom i odgojem i koji sprječava suštinske i stvarne promjene u diskriminirajućoj praksi. Stoga smatramo da je za promjenu takve prakse potrebna promjena u vrijednostima koje se prenose edukacijom¹¹. Od te promjene ne bi profitirala samo *drugost*, manjina ili diskriminirana skupina već i *norma*, većina, pa i elita¹². U zadnjem se poglavlju prikazuje pristup koja posjeduje potencijal stvaranja takve promjene.

¹¹ Još od doba Aristotela, smatra se da obrazovanje treba prenositi vrijednosti i običaje koji su u skladu sa postojećim poretom (Aristotel, 1988.).

¹² Goffman govori da takva perspektiva stimulira pojedince koji su stigmatizirani da postanu kritičari društva, tj. da postanu promatrači ljudskih odnosa koji su sposobni uočiti i ono što "normalni" ne vide (Goffman, 1974.).

5. Zaključak: Edgar Morin ili kako napokon naučiti od povijesti?

Prethodno su prezentirani primjeri u kojima diskriminirane osobe i grupe pri dolasku na položaje moći (najčešće) zaboravljaju što su u prošlosti doživljavali te daju sve od sebe da takva ista ili slična iskustva priušte novoj grupi stigmatiziranih. Na pitanje: “Zašto se to događa?” – odgovor je izrečen filozofskom metaforom svjetonazorskog prijelaza. A za jedan od odgovora na pitanje: “Kako takvu praksu promijeniti?” – razmotrit će se teorija francuskog filozofa i sociologa, Edgara Morina.

U djelu *Odgaj za budućnost*¹³ Morin navodi sedam spoznaja koje bi obrazovni sustav trebao usaditi u nove generacije kako bi mogle: 1) uspješno (su)živjeti u globaliziranom i multikulturnom svijetu; 2) ispraviti pogreške u obrazovanju i odgoju prošlosti te; 3) promijeniti smjer čovječanstva nabolje. U kontekstu ovog rada, njegove obrazovne spoznaje nude presjek problema diskriminacije i dosadašnje edukacije kao i smjernice za nadilaženje tih problema.

Učenje o slijepim mjestima spoznaje: zablude i iluzije. Danas se smatra kako će se obrazovanje poboljšati ako se pročiste kanali prijenosa informacija, tj. ako će informacija kolati slobodno i bez iskrivljavanja. To je točno, ali Morin smatra da je potrebno raditi i na metaspoznaji, tj. spoznaji o spoznaji. Odnosno, potrebno je i pokazati mladim ljudima da spoznaja nije nepogrešiva, da nije “ogledalo stvari ili izvanjskog svijeta” (Morin, 2001.:24), nego da je interpretacija i rekonstrukcija koja može stvoriti neku od zabluda: 1) mentalnu: nastalu zbog ljudske tendencije da se odvoji od realnosti; 2) intelektualnu: uvjerenje u nepogrešivost teorije, doktrine ili ideologije; 3) zablude razuma: racionalnost u sebi sadrži opasnost od prelaska u racionalizaciju, tj. zatvoreno i nekritičko stanje; 4) paradigmatička zabluda: paradigma je uvijek pojednostavljena i, pošto je internalizirana i gotovo podsvjesna, najteže ju je promijeniti.

Kako bi se te zablude izbjegle, on smatra da novim generacijama valja posvijestiti krhkosti spoznaje te kako je uvijek potrebno očekivati neočekivano. Slikovito rečeno, potrebno je prikazivati spoznaju kao *brod* a zablude i iluzije kao *ocean* koji samo čeka trenutak nepažnje kako bi brod prevrnuo i progutao. Kako bi mogli predviđati opasnosti oceana potrebna je *jarbolska osmatračnica* (koju Morin naziva meta-gledištem), čija je funkcija da “svakog pojedinca naoruža tako da bude sposoban za životnu borbu za lucidnost, tj. za spoznaju same spoznaje” (Morin, 2001.:40).

Načelo pertinentne spoznaje. Potrebno je prikupljeno (ali rascjepkano i specijalizirano) znanje posložiti u koherentnu i funkcionalnu cjelinu i kao takvo podučavati. Točnije, spoznaja o dijelovima mora ići simultano sa spoznajom o cjelini. Za to je neophodno svako znanje smjestiti u: 1) globalitet: stvarati svijest o globalnom međuovisnom odnosu cjeline i dijelova; 2) kontekst; 3) multidimenzionalnost: svijest

¹³ Djelo je napisao na zamolbu UNESCO-a i projekta “Odgajati za budućnost”, a samo djelo je zamišljeno kao preglednik temeljnih smjernica kojima bi se trebao voditi odgoj budućnosti. Iako djelo potpisuje Morin, on je pozvao brojne svjetske znanstvenike da komentiraju njegove postavke, pa su i oni uključeni u rad, u vidu korekcija Morinovih ideja (Morin, 2001.).

o neizbježnoj slojevitosti svake spoznaje i; 4) kompleksnost: koju naziva vezom “između jedinstvenosti i mnoštvenosti” (Morin, 2001.:44). Prema Morinu, tek kada se to učini, moguće je podučavati “opću inteligenciju” koja je imuna na probleme suvremene spoznaje, a to su: 1) hiperspecijalizacija: specijalizacija radi specijalizacije; 2) redukcija i disjunkcija: seciranje do najsitnijih detalja, pri čemu se zaboravlja cjelina; 3) pogrešna racionalnost: uvjerenje u jednodimenzionalnost svijeta i neupitnost našeg gledišta, što racionalnost zapravo čini pseudo-racionalnošću.

Poučavati ljudsko stanje. Život u globaliziranom svijetu, zahtijeva razvoj svijesti o općem čovječanstvu, ali i poticaj priznavanju različitosti kultura. Također, potrebno je jačati svijest o čovjeku kao dijelu univerzuma, pa Morin govori o podučavanju više ljudskih stanja: 1) čovjekovom kozmičkom stanju: dio smo svemirske slučajnosti; u kojem sudjelujemo kroz 2) fizičko stanje: samo smo jedan od oblika života na Zemlji; i kroz 3) ljudsko stanje: kombinacije animalnosti i tisućama godina razvijanog humaniteta. Slijedeći tu orijentaciju, Morin čovjeka naziva “jedinstvom dvojnosti”, pa “shvatiti čovjeka znači shvatiti jedinstvo u različitosti, i različitost u jedinstvu” (Morin, 2001.:61).

Poučavati zemaljski identitet. Dvadeseto stoljeće naučilo nas je o dva barbarstva: 1) naviknutost na nasilnu prošlost i; 2) racionalizaciju koja je nasilje dovela do hladnijeg i produktivnijeg stupnja (Morin, 2001.). Ipak, Morin smatra da se novo mora graditi na temeljima staroga, ali se zalaže za stvaranje “zemaljskog građanstva” koje ima korijen u starome, ali je otvoreno novome. Za postizanje takvog stava, potrebno je osvijestiti da smo samo posredno definirani narodom, nacijom, kulturom i vjerom te da nam je svima istinska domovina samo Zemlja. Odnosno, potrebno je “podučavati etici planetarnog razumijevanja” (Morin, 2001.:85) koja potiče četiri vrste svijesti: 1) antropološku: priznanje našeg jedinstva dvojnosti; 2) ekološku: dio smo biosfere, a ne njezini feudarci; 3) civilnu zemaljsku: odgovorni smo prema svim oblicima života na planeti, pa je nužno da smo s njima solidarni i; 4) duhovnu: koja priznaje (samo) kritiku kao oruđe osobnog rasta i razvoja odnosa s okolišem (Morin, 2001.).

Suočiti se s neizvjesnostima. Odgoj budućnosti treba biti lišen iluzije da je budućnost predvidiva, te treba poučavati povijesnu neizvjesnost. Čovjekova želja za redom i smislom ne znači ujedno i da su paradigme i teorije prema kojima ih stvaramo istinite (Morin, 2001.). Novi naraštaji trebaju naučiti da se cijeli svijet kreće u dijalektičkom odnosu reda – kaosa – organizacije. Treba ih naučiti da je svaka akcija zapravo *oklada* te da nema, gledano na duge staze, pouzdanog ishoda. Povijest nije linearno kretanje prema *Edenu*, obično se napredak ostvario kada se netko nije pridržavao pravila, kada je netko odstupao, kritizirao, tražio alternativu i našao bolji odgovor na postojeći problem¹⁴.

¹⁴ Kao što je pokazao Thomas Kuhn, znanost ne napreduje samo u periodu “normalne znanosti” već (i) kroz revolucije (Kuhn, 1999.). U kontekstu ovog rada, perspektiva “normalnog” dijela populacije (normalna znanost) treba uzeti u obzir i perspektivu *drugosti* (znanstvena revolucija) jer joj ta perspektiva nije nužno prijetnja, već resurs od kojeg mogu svi prosperirati.

Morin je svjestan da svijest o općoj nesigurnosti može biti uznemiravajuća, ali smatra da se taj efekt može pobiti odgojem o neizvjesnosti koji će stvarati svjesne realiste koji su uvijek spremni na neočekivano i sposobni su “hladne glave” riješiti problem. U odnosu na takav odgoj, današnji odgoj daje iluziju sigurnog svijeta: ostavljajući tako mlade ljude na milost i nemilost globaliziranom isprepletenom i, stoga, sve nesigurnijem svijetu.

Poučavati razumijevanje. Povijest je pokazala da se u pozadini mnogih od osobnih i/ili socijalnih problema i sukoba nalazi međuljudsko nerazumijevanje i komunikacijski nesporazumi. Stoga se Morin zalaže za etiku razumijevanja koja će poticati razumijevanje na internacionalnoj i na intranacionalnoj ravni, a da bi uspjela u tom naumu, etika razumijevanja mora isključiti egoizam, etnocentričnost i sociocentričnost i poticati intersubjektivno razumijevanje između dva empatična aktera (Morin, 2001.). Također, ključno je da otvorenost prema *drugome* bude internalizirana, a ne, kao danas, pomodna.

Etika ljudskog roda. Na kraju, potrebno je podučavati trijadu pojedinac – društvo – vrsta, s naglaskom na njihovu međuovisnost. Na sponi pojedinac – vrsta potrebno je uvažiti individuu, ali i jačati svijest o pripadnosti vrsti, tj. svijest da smo svi dio čovječanstva te da nam je planeta na kojoj živimo sve i da je trebamo očuvati. Na sponi pojedinac – društvo treba podučavati demokraciju, ali reformiranu demokraciju koja “pretpostavlja obnovu civilnog duha, a obnova civilnog duha pretpostavlja obnavljanje solidarnosti i odgovornosti, tj. razvoj antro-po-etike” (Morin, 2001.:125). Morinova antro-po-etika također je trijada, sastavljena od *pojedince – roda – vrste* koja za edukaciju predstavlja:

antropološku misiju tisućljeća: zalagati se za humanizaciju čovječanstva; ostvariti duboko “pilotiranje” planetom: pokoravati se životu i istodobno rukovoditi životom; ostvariti planetarno jedinstvo u raznolikosti; poštivati u drugome istodobno biće različito od sebe i sebi identično; razvijati etiku solidarnosti; razvijati etiku razumijevanja; poučavati etiku ljudskog roda.” (Morin, 2001.:118).

Očito, Morin se u svom pristupu odgoju za budućnost orijentira dijalektikom, tj. zalaže se za edukacijski i odgojni model koji neće podučavati (pozitivističku) neupitnost i statičnost, već pripremati za promjenjivost, za kontekst i dinamiku, kako bi nove generacije bile sposobne na adekvatan način odgovoriti na promjenjive zahtjeve suvremene globalizirane svakodnevnice. Također, prema tom modelu, ne bi opstala današnja isključivost prema svima onima koji su drukčiji, već bi se poticao dijalektički odnos: prevladavajući (*teza*) u društvu i manjina (*antiteza*) s ciljem postizanja priznanja ljudskih i građanskih prava svih ljudi, kao i uključivanje isključenih u, za njih danas, nedostupne tokove života (*sinteza*). Naravno da je takav edukacijski model lako zamisliv, ali i teško ostvariv. Ili, kako kaže Kymlicka:

Nesumnjivo je da samo u ograničenoj mjeri ljudi mogu ili su voljni “preskočiti granice iskustva”. No rješenje nije da se prihvate ta ograničenja. Umjesto toga trebali bismo se boriti protiv njih, kako bismo

stvorili političku kulturu u kojoj ljudi više mogu i voljni su staviti se u kožu drugih ljudi, i istinski razumjeti (i stoga postati kadri predstavljati) njihove potrebe i interese. To nije lagan zadatak – on može zahtijevati promjene u našem obrazovnom sustavu, medijskom prikazivanju raznih skupina i političkom procesu, kako bi ga učinio više sustavom “deliberativne demokracije”; a još uvijek ne bi bilo jamstva da će pripadnici jedne skupine razumjeti potrebe druge. To je “izazov empatije” (Kymlicka 2003.:204).

Nakon tih riječi, nameće se pitanje – kakav bi edukacijski model mogao zadovoljiti sve te preuvjete? I, je li uopće moguć?

Očito, takav bi model morao zadovoljiti određene preuvjete i na razini pojedinca i na razini društva: na razini pojedinca treba imati potencijal oslobađanja primaoca novih informacija od ograničenja svakodnevnice, tj. pozitivističke (slijepa) vjere u istinitost i nepromjenjivost društvenih činjenica, a na razini društva mogućnost iskustvenog osvještavanja pojedinaca o problemima drugih kako bi se, razvojem empatije, stvorilo ozračje altruizma i solidarnosti.

Takav potencijal može imati obrazovanje obogaćeno interkulturalnim načelom¹⁵, glumom i kritičkim potencijalom znanosti. Interkulturalno obrazovanje potiče dijalog i interakciju između različitih kultura (između *neshvaćenih*), znanost osigurava najveći mogući stupanj objektivnosti modela, a gluma cijelom procesu daje dimenziju intersubjektivnosti i introspekcije¹⁶. Potencijal glume za obrazovanje moguće je opisati analogijom novca i glume. Kako kaže Saint-Simone, u *kapitalizmu je novac najviša vrijednost jer u sebi posjeduje mogućnost posjedovanja svih drugih materijalnih dobara* (Bruckner, 2003.). Iz toga slijedi da bi *najviša vrijednost u obrazovanju trebala biti gluma koja jedina ima sposobnost novca – sposobnost posjedovanja/glume bilo kojeg drugog oblika*. U edukacijskom procesu, gluma omogućuje ne samo najveći mogući stupanj slobode od ograničenja (diskriminacijske) svakodnevnice nego i da privremeno (ali vrlo zorno i realno, pod uvjetom da se osoba uživi u ulogu) zauzmemo položaj (diskriminirane) *druge osobe*. Glumom možemo igrati bilo koju ulogu, možemo nakratko *postati* onaj drugi i, kroz iskustvo zamjene uloge i pomaka perspektive shvatiti i one *nesvratljive*. Tek na taj način moguće je potpuno, osvještavajuće i oslobađajuće odgovoriti na Kymlickov “izazov empatije”.

¹⁵ Antonio Perotti smatra da interkulturalno obrazovanje treba podučavati djecu i sličnostima i različitostima među nama, a umjetnost vidi kao idealnu za prijenos takve poruke. Odnosno, “umjetnost, idealan medij komunikacije i sudjelovanja, pouzdano je sredstvo pristupa otkrivanju, prihvaćanju i poštovanju različitih kultura (Perotti, 1995.:98). Takvo se obrazovanje mora prvenstveno usredotočiti “na interakciju, ne na apstrakciju” (Perotti, 1995.:78) kako bi djeca mogla uočiti bitne razlike među ljudima (priznati ih i poštovati), ali i otkriti opće ljudske univerzalije koje nas čine dijelom čovječanstva.

¹⁶ Opširnije o prednostima glume i teatra u obrazovanju vidi “Stigma – teatar kao mjesto nadilaženja stigmatizacije”, str. 77-100 u Sociologija i prostor, vol. 46, No. 1 (179)

5.1. Zaključak za “nevjerne Tome”

Idealizirane projekcije edukacije budućnosti, kao i mogućnost promjene međuljudskih diskriminacijskih odnosa i praksi često izazivaju sumnju, ako ne i podsmijeh. I točno je: ako sagledamo stvari realno, vjerojatnost da će se Morinov model obrazovanja ostvariti je mala. Još je manja vjerojatnost da će elita i normalni pripadnici nekog društva prestati stigmatizirati i diskriminirati sve one koji su drugačiji i odstupaju od društvene slike poželjnoga. Drugim riječima, uzme li se u obzir samo ono danas postojeće, Morinov model neće nikada zaživjeti ili će zaživjeti samo na papiru. Nikada neće biti moguće društvo bez diskriminacije – tako danas zvuči logičan odgovor. No, logično, činjenično i postojeće nije se uvijek dokazalo i kao istinsko.

Diskutabilno je tvrditi kako je uspjeh Morinovog modela bitan za trajno rješenje problema diskriminacije i stigmatizacije, ali važnije je od te diskusije promovirati stav da su promjena i napredak u društvenim odnosima mogući već danas. Stav da je realno i ono što smo danas, ali i ono što želimo biti. Odnosno, stav da valja učiti od povijesti gledajući budućnost, a povijest uporno posreduje učenje (koje se jednako uporno zanemaruje): sve što smo kao ljudski rod postigli, postigli smo zbog nade u moguće i zbog nemirenja s datim stanjem.

Dakako, za napredak nije potrebno potpuno uništiti tradiciju, tj. poništiti sve što ona predstavlja samo zato što unutar toga, pretežno pozitivnoga korpusa ima i loših elemenata. No, tradiciju treba podučavati s koncentracijom na nedefiniranu budućnost kao i na alternativne smjerove kojima se prema njoj možemo kretati. Drugim riječima, potrebno je podučavati da postizemo (i) dijalektikom, a ne (samo) pozitivizmom¹⁷.

Problem nastaje zbog, kao što je indirektno izloženo u ovom radu, ljudske *zaboravnosti*: jednom kada nešto moguće postane društvenom činjenicom, zaboravlja se da je ta činjenica zapravo samo jedna od alternativa – ona koja se trenutno pokazuje kao stabilnija. Zatim se ta društvena činjenica počinje smatrati “prirodnim stanjem”, uporno se zanemaruje poruka povijesti da je čovjek, iako je dio društva i fizičke prirode koji ga ograničavaju, duhovno biće koje ne radi ili vjeruje samo ono što je ostvarivo ili racionalno¹⁸. To znači da je potrebno promovirati i duhovnu stranu čovjeka, a ako ljudski duh karakteriziraju nada i želja i; ako se prihvati stav da su nada u mogućnost i želja za postizanjem onoga što trenutno izgleda

¹⁷ U kontekstu čovječanstva to znači uzeti u obzir i moguće, a u kontekstu društvenih odnosa moći i diskriminacije znači da je potrebno uračunati u jednadžbu i *one druge*. Samo njihovim uključivanjem u društvo može se doći do realnog društvenog napretka, kao što nam pokazuje npr. uključivanje i priznavanje žena. Naravno, taj proces je još daleko od svog cilja.

¹⁸ Kao što je pokazao primjer *satyagraha*: borbe Mahatme Ghandija nenasiljem protiv nasilja.

nemoguće jedni od najsnažnijih i najdugotrajnijih motivatora ljudske akcije¹⁹; tada je itekako u pravu Max Weber kada kaže:

Posve je točno, a to potvrđuje cjelokupno povijesno iskustvo, da čovjek ono moguće ne postiže kada se ne bi u svijetu uvijek iznova posezalo za onim nemogućim (Weber, 1999.).

Literatura

1. Aristotel (1988). *Politika*. Zagreb: Globus.
2. Bertrand, R. (2000). *History of Western Philosophy*. London: Routledge.
3. Bešker, I. (2004). *Goli blagdani*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
4. Bruckner (2004). *Bijeda blagostanja. Tržišna religija i njezini neprijatelji*. Zagreb: Algoritam.
5. Erdman, David & Virginia ur. (1995). *William Blake. Blake's Selected Poems*. New York: Dover publications, Inc.
6. Filipović, V. (1962). Klasični njemački idealizam. *Filozofska hrestomatija VII*. Zagreb: Matica Hrvatska: 94-122.
7. Goffman, E. (1974). *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Jason Aronson Inc.
8. Horkheimer, M., Adorno, T. (1989). *Dijalektika prosvjetiteljstva: Filozofski argumenti*. Sarajevo: Veselin Masleša.
9. Jakovina, T. (2009). Zašto su saveznici željeli da Hitler preživi? *Jutarnji list* (11) 3839, *Magazin* (11) 540:72-73.
10. Klein, G. (1992). *Pietà*. London: The MIT Press Cambridge, Massachusetts.
11. Knoblauch, H. (2004). *Sociologija religije*. Zagreb: Demetra.
12. Kuhn, T. S. (1999). *Struktura znanstvenih revolucija*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, Naklada Jesenski i Turk.
13. Kymlicka, W. (2003). *Multikulturalno građanstvo. Liberalna teorija manjinskih prava*.
14. Lisičar, P. (1971). *Grci i Rimljani*. Zagreb: Školska knjiga.
15. Marcuse, H. (1987). *Um i revolucija: Hegel i razvoj teorije društva*. Sarajevo: Veselin Masleša – Svjetlost (Biblioteka Logos).
16. Markas, D. (2008). Vrhovnikov rođendan: "Jesmo li se za ovo borili?" www.index.hr/vijesti/clanak.aspx?id=386841 (28.2.2009).
17. Mill, J. S. (2005). Auguste Comte and Positivism www.gutenberg.org/etext/16833 (20.2.2009).
18. Morin, E. (2001). *Odgoj za budućnost. Sedam temeljnih spoznaja u odgoju za budućnost*. Zagreb: Eduka.
19. Perotti, A. (1995). *Pledoaje za interkulturalni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Eduka.
20. Polšek, D. (2004). *Sudbina odabranih: Tri generacije imbecila posve je dovoljno: američka eugenika*. Zagreb: ArTresor naklada.
21. Weber, M. (1999). *Moć i vlast*. Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo).

---

¹⁹ Jer, kako kaže Inoslav Bešker, nada umire pretposljednja, a kada više ni nade nema – ostaje želja (Bešker, 2004.).

Ivan Hromatko
ivan.hromatko@gmail.com

Renato Matic
Croatian Studies in Zagreb, Zagreb, Croatia
rmatic@hrstud.hr

The Elite and the Discriminated between Positivism and Dialectic: Necessity for Change in Education

Abstract

Throughout history, discrimination of *otherness* has proved to be a constant companion of the human race, which can be seen in the fact that discrimination of *otherness* persists even when a formerly discriminated group starts exercising some political power in the world. This is the moment we are interested in, the moment of crossing from being discriminated against to being in power – the moment we see as indicative. Because even though those individuals themselves were discriminated against, when they start exercising power they also start to discriminate. The reasons for this circle of discrimination are countless, but we think there is one common reason for all those expressions of discrimination. Here we will present it as crossing from dialectic to positive view of reality which can be opposed only by changes in education policy and in class implementation. In other words, we will show that discrimination continues even when some (until then) discriminated group gets into the position of power. This happens because socialisation and education encourage positivistic and reductionalist view of reality and *otherness*. This vicious circle can only be broken by introducing the principles of dialectics into education.

Key words: critical thought, dialectic, positivism, discrimination, elite, interculturalism, education.

Received in September 2009

Accepted in February 2010